

JESÚS ARTAL, BEGONA ASUA i PAULI DÁVILA. EDUCACIÓN Y SOCIEDAD EN EL PAÍS VASCO. HISTORIA Y SOCIOLOGÍA DE UN PROCESO. San Sebastián, Editorial Txertoa, 1982, 144 pp.

Com s'afirma a la presentació d'aquest treball, l'assaig amb un cert to polèmic, incita a la reflexió i excita a la investigació. Heus aquí, sintetitzada, la grandesa i les limitacions d'aquest estudi.

El llibre ens presenta un tast de l'estadi actual de la recerca en tres camps ben concrets: problemàtica metodològica i tècnica de l'ensenyament de l'euskera i en euskera, problemes que ha plantejat l'educació com a agent de socialització, com a aparell educatiu i pel que fa a l'ocupació de persones i inversió de mitjans, tot això observat des d'una perspectiva històrica, en la qual s'inclou l'evolució al llarg del temps de les institucions escolars i acadèmiques més significatives.

Pel que fa a la temàtica històrica que a nosaltres ens interessa, les dades, les referències i fins i tot les al·lusions a l'especificitat basca, malgrat l'aparell bibliogràfic, resulten més aviat limitades, per la qual cosa hom es veu obligat a presentar, els autors en són ben conscients, síntesis forçosament simplistes.

Tot i amb això, el treball té, al nostre entendre, un gran interès si més no pel seu caràcter peoner. Ens trobem probablement davant d'un dels primers estudis que tracten els temes d'història de l'educació al País Basc, des d'una perspectiva globalitzadora, on els problemes educatius estudiats en equip i amb una visió interdisciplinària, són considerats com a part integrant de la complexa realitat socio-cultural i socio-econòmica. J. M.

INTERNATIONAL STANDING CONFERENCE FOR THE HISTORY OF EDUCATION, 6th Session, sisena edició, Wolfenbüttel, República Federal d'Alemanya, 3-6 de setembre de 1984, *Education and Enlightenment*, tres volums, 1984 (302, 280 i 321 pp., respectivament).

Aquests tres volums recullen 68 comunicacions sobre el tema *Il·lustració i Educació*, procedents –la seva gran majoria– dels països de l'est i l'oest d'Europa i dels Estats Units d'Amèrica. L'amplitud i manca de concreció del tema proposat ha donat com a resultat una dispersió considerable pel que fa al contingut dels treballs. Per aquesta mateixa raó, i també per dificultats lingüístiques (intervencions sovint en alemany, rarament traduïdes a d'altres llengües més conegudes per la comunitat investigadora) i terminològico-culturals, els fruits d'aquest congrés no han estat al nivell que hom podia esperar.

Sigui com sigui, els treballs que ara ressenyem han tocat –de vegades amb gran profunditat i rigor– aspectes cabdals del binomi Il·lustració-Educació. Per començar, hom ha discutit el paper que juga l'educació en els plantejaments ideològics i filosòfics del Segle de les Llum, sovint a la llum (sigui'ns permesa la redundància) de la famosa i tòpica definició Kantiana del *Sapere aude!* (1784). Autors com Jefferson, Humboldt, Payne, Voltaire, Helvetius i Rousseau han estat re-situats en la seva dimensió i influència. Un altre capítol bàsic tractat ha estat el paper de diferents forces socials en la formulació i realització de reformes educatives al segle XVIII, tot això en connexió amb representacions ideològiques com el mercantilisme o les formulacions de la fisiocràcia. I tenint en compte que hom ha pogut establir una connexió clara entre el filantropisme del XVIII i els postulats d'intervenció política del liberalisme burgès moderat de la primera meitat del XIX (cf. el cas d'Itàlia, estudiat per Genovesi, vol I, pp. 75 i ss.).

Un altre angle de visió rellevant ha estat el relatiu al control *estatal* de l'ensenyament, partint és clar del que cal entendre per estat a les societats del Despotisme il·lustrat: la força de les esglésies, els límits del paper capdavanter de l'exèrcit pel que fa a les innovacions educatives o els esforços dels governs per tal de constituir un «cos» dòcil de funcionaris de l'ensenyament, sobretot a nivell elemental, han estat temes analitzats. Les comunicacions de Le Cam sobre l'Aufklaerung i el problema del control de l'escola (pp. 41 i ss, III), de Tanck de Estrada (p. 259, II), sobre el Mèxic colonial, de Mrozowska (Polònia), Grandière (França), Ferreira Gomes i Antonio Novoa (sobre el naixement d'un cos d'ensenyants reals de llegir i escriure a Portugal, i sobre l'impost de 1772 creat per l'estat portuguès per a desenvolupar l'ensenyament públic), són punts de referència que no podem passar per alt. D'altra banda, hom va fer esment als nous plantejaments en la teoria de l'educació i als canvis curriculars i metodològics que provocaven teories de gran audiència com l'utilitarisme de Bentham (1748-1832) o les formulacions de Humboldt. Curiosament –o no tant, si es considera de més aprop– els canvis no sempre són en un sentit positiu: la *disciplinarització* esdevé cada cop més refinada, i sovint adopta un llenguatge de tipus religiós o filantròpic. Per exemple, és simptomàtic el canvi que s'esdevé a Holanda arran de la llei de 1806, abans de la qual havia estat més estès el càstig corporal, el qual va essent progressivament arraconat més tard (Van Vliet, 278-279, II). Progressivament, també, augmenta l'atenció i les expectatives concentrades en l'escola, com a eina de control popular, tant pel que fa als infants com als adults; en aquest sentit descollen els treballs de Holger Böning (vol I, 51 i ss.) sobre la Il·lustració i l'educació camperola a Alemanya, o de Dirk Axmacher sobre la significació «modernitzadora» capitalista de les escoles d'adults ja al segle XIX i la resistència obrera a aquesta forma d'escolarització-disciplinarització. O l'extraordinari treball de Peter Cunningham sobre l'educació d'adults a principis del XIX a Gran Bretanya, amb aspectes nous sobre el rousseau-isme i l'educació radical anglesa.

Altres aspectes tractats al Congrés van ser els progressos quantitatius de l'escolarització popular (Apel, p. 7 i ss., II) a Alemanya (Colònia), Anglaterra (Stevenson, diòcesi d'Oxford), a l'oest litoral francès (Queniart, comunicació sobre els col·legis secundaris marítims, I, 227 i ss.), o de Sonet sobre l'escolarització femenina a París i les institucions de caritat al segle XVIII (III, 245

i ss.). Altres àrees d'història social del fet educatiu com la joguina i el joc (Manson, Bonnafont) a França o l'ideal educatiu de la «nova dona» (Charlton, III, 59 i ss.) també foren objecte de discussió. Ara bé, aquesta ressenya quedaria coixa si no féssim esment dels nombrosos treballs que enfocaren el paper de l'educació tant en relació amb la «revolució burgesa» com amb la presa de consciència nacional i la represa lingüística, sobretot als països del centre d'Europa. Com ja hem dit de passada, el cas alemany és el que va oferir més estudis (C. G. Salzman, 1744, 1811, J. Günther, III, 87 i ss., Francke, Thomasius i l'humanisme radical a la il·lustració alemanya: Lechner, II, 138 i ss.). Però, també, el cas polonès (Mokrzecki, Majorek, Krupa, Zerko, Dybiec...). També foren analitzades les fonts de la il·lustració nord-americana en el camp educatiu, l'etern dilema que es plantejà als estats de la nova unió pel que fa al binomi centralisme-localisme en l'ensenyament, la significació de figures consagrades com Jefferson o la fortuna del pestalozzisme a Amèrica (Jedan, III, 115 i ss.). Altres situacions europees van ser estudiades (Hongria, Holanda, Finlàndia...). En tot cas, van ser interessants els estudis que incidien en la gran importància dels projectes de defensa de la llengua nacional en els nous plans d'estudi de forces oposades als règims absoluts i feudals del centre d'Europa (Adamik Jaszo, p. 8, III, la il·lustració a Hongria, o el cas d'Estònia, analitzat per Kees, II, 118 i ss.).

En resum, i tot valorant positivament moltes de les aportacions individuals, és indubtable que els objectius d'aprofitament en l'anàlisi del paper que els factors educatius van poder jugar en les formulacions ideològiques i filosòfiques i en les transformacions socials i culturals propiciades per les minories il·lustrades al poder a l'Europa del XVIII... no van poder ser coberts ni de bon tros. Hauria calgut més rigor –per part de l'organització– en la delimitació temàtica i fins potser cronològica. Jordi Monés amb un treball sobre l'obra educativa de la Junta de Comerç de Barcelona i Pere Solà (amb una aportació sobre les innovacions pedagògiques lligades a l'ensenyament militar) representaren els investigadors catalans. Hi participaren també Julio Ruiz Berrio, amb un estudi sobre ensenyament primari i il·lustració a Espanya i el moviment reformista de San Ildefonso, José M. Hernández, amb una comunicació sobre el paper de la premsa a la il·lustració espanyola i O. Negrín, que envià un article sobre les activitats educatives de la Societat Econòmica d'Amics del País de Madrid.

Precisament la temàtica educativa de la Il·lustració a la monarquia espanyola ha estat objecte d'un congrés de la secció d'Història de l'Educació de la Sociedad Española de Pedagogia, fruit del qual ha estat el volum *Educación e Ilustración. III Coloquio de Historia de la Educación*, Universitat de Barcelona, 1984. Per manca de temps, atès que hem de tancar aquest «Full», no ens és possible de fer-ne la ressenya crítica, que deixem per al proper número. Indiquem per acabar que el setè congrés de la Societat Internacional d'Història de l'Educació té lloc a la ciutat de Salamanca el mes de setembre de l'any vinent, amb el tema de l'evolució històrica de l'ensenyament superior. Per a més informació podeu posar-vos en contacte amb el redactor d'aquesta nota, Pere Solà (tel. 93-3115983) o escriure a un dels organitzadors, J. M. Hernández Díaz, Paseo de la Estación 61-69, Bloque D-4º A, Salamanca. P. S.

DE BORJA I SOLÉ, MARIA. EL JOC, EINA PEDAGÒGICA A CATALUNYA. Hogar del Libro-Nova Terra. Barcelona, 1982, 229 pp. (traducció a l'espanyol: *El juego como actividad educativa. Instruir deleitando. Publicacions de la Universitat de Barcelona. Barcelona, 1983*). Pròleg de Marta Mata i Garriga.

Maria de Borja i Solé, professora a l'Escola de Mestres de la Universitat de Barcelona, especialista en la pedagogia i didàctica del joc, ens ha ofert en aquest llibre un esquema útil de l'evolució del joc educatiu a Catalunya bàsicament a les primeres dècades d'aquest segle. El treball analitza realitzacions d'iniciatives particulars d'ordre divers, la comesa feta en aquest camp des d'entitats públiques i, sobretot, a les escoles de l'Ajuntament de Barcelona. Inclou també un seguit de consideracions sobre el joc *fora* de l'escola, el joc popular lligat al nostre folklore viu, i («last but not least») incideix en l'espai que diverses publicacions periòdiques de l'època referida concedien al joc educatiu.

Ben útil resultarà també la selecció de documents que incorpora el llibre a tall d'annexe. Cal dir que, en conjunt, es tracta d'una obra suggerent sobre un tema molt rendible, pedagògicament parlant, com és la utilització pedagògica de les activitats lúdiques. Podem dir que és una mena de guia, no per senzilla menys meritòria, a partir de la qual serà possible d'aprofundir molt tant *cronològicament* (allargant l'angle d'anàlisi historiogràfica als segles precedents), com temàticament, entrant més i més en les diverses variables «en joc» (joguines escolars i didàctiques, però sobretot joguets no pensats amb intenció didàctica, el folklore i la seva utilització educativa, estratègies educatives de caràcter no-formal basades en el respecte de les formes associatives juvenils i infantils, etc.).

Sens dubte, l'estudi històrico-educatiu, dels materials i les activitats lúdiques ens permetrà restituir amb més riquesa la complexa realitat del fet educatiu. Des d'aquesta consideració celebrem aquest treball pioner de Maria de Borja i Solé, i esperem que aviat ens sigui possible comptar amb un grup d'estudiosos científics de l'evolució històrica del joc i del joguet, i de llur significació educativa. B. N. G.

L.M. LAZARO LORENTE. CRISIS DEL 98 Y REGENERACIONISMO CONSERVADOR. LOS BATALLONES ESCOLARES EN VALENCIA 1904-1910, Ediciones Rubio Esteban, València, 1983, 254 pp.

Aquest llibre tracta, informativament, un tema tan interessant com poc conegut: el dels batallons o *escamots escolars*. Després d'una introducció del conjunt-internacional, parla de la relativa difusió d'aquesta pràctica pedagògica para-militar després de 1898 a l'estat espanyol, del

pedagog catòlic pare Manjón com a organitzador d'escamots escolars a l'«Ave-Maria» de Granada. Més tard enfoca l'anàlisi ideològica dels propòsits del patronat de la infància escolar de València, entitat organitzadora d'un batalló escolar, el de la «niñez escolar de Valencia» (1904), i també estudia l'escamot escolar d'Alboraia (1910), així com l'oposició als «batallons escolars» a València. De manera massa ràpida es planteja, finalment, si l'escoltisme espanyol va ser una continuació dels «batallons escolars».

Treball de plantejament original, tracta un camp sobre el qual val la pena aprofundir: el de la «moralització» i de la «disciplinarització» (en un sentit integrista catòlic i patrioter) del jovent valencià. Ara com ara, en constitueix un pas pioner. N. S.

RAMON GARRABOU. ENGINYERS INDUSTRIALS, MODERNITZACIÓ ECONÒMICA I BURGESIA INDUSTRIAL. (1850 –inícis del segle XX) L'Avenç – Col·legi d'Enginyers Industrials. Col·lecció Clio. Barcelona, octubre 1982, 323 pp.

Resulta realment difícil que un llibre d'encàrrec, fet en aquest cas per l'Associació d'Enginyers Industrials de Barcelona per conèixer la trajectòria interna d'aquesta Institució, pugui projectar-se més enllà dels límits que imposa una comanda d'aquest tipus.

Aconseguir precisament saltar les barreres dels condicionants abans expressats, heus aquí un dels mèrits singulars del treball que avui comentem.

És evident que el llibre de Garrabou ve a omplir un buit bibliogràfic, però cal dir des d'un bon començament que aquest treball és molt més que no pas això, perquè enceta, com a mínim a nivell d'estudi d'un cert gruix, un camí de recerca molt poc explorat al nostre país, tot i la seva importància i el ressò que treballs d'aquest tipus tenen des de fa un cert temps en altres contrades, especialment en els països anglo-saxons.

Malgrat que comptem amb uns quants treballs sobre la història de l'ensenyament tècnic i professional, alguns d'ells realment valuosos, la major part dels estudis són més aviat descriptius i sobretot no massa inserits en el context socio-polític, al marge que deixen un xic de banda l'ensenyament tècnic superior.

El llibre a més de l'expressat fins ara, té un altre atractiu, el més interessant al nostre entendre, que no és altra cosa que establir un lligam entre ensenyament tècnic superior i procés d'industrialització, relació que abraça diversos aspectes, com és ara: divisió del treball en el marc de l'evolució de l'esmentat procés, ideologia i comportament polític del nou tipus de professional,

sobretot col·lectivament i enfront de la nova societat industrial, coincidències i diferències amb la burgesia considerada globalment i com a classe social, estructura professional, etc.

Aquesta relació tindrà com demostra l'autor en aquest documentat treball, una clara incidència en l'organització de la producció i la difusió de noves tecnologies industrials, tot però sense afectar el marc socio-econòmic plantejat per la burgesia catalana.

Respecte a aquest punt són especialment interessant les conclusions, moltes d'elles implícites segurament en les hipòtesis de treball, de les quals destacarem allò que es pot desprendre dels mots que clouen aquest llibre « ... i no es pot oblidar que en definitiva la professió es troba lligada a les vicissituds de la classe que l'havia creada.»

Els grans al·licients d'aquest treball no es limiten a allò que hem assenyalat fins ara, ja que també hi trobem, entre altres coses, una radiografia socio-econòmica de la professió i del seu status en el si de la societat catalana del temps que estudia el llibre, el sentit corporatiu dels enginyers industrials, la diferència d'interessos dins d'aquest grup de professionals i com a cas **particular les tensions Barcelona-Madrid, sobretot les contradiccions entre els enginyers vinculats a la iniciativa pública o privada, etc.**

Malgrat tot, el caràcter del treball condiciona algunes limitacions que se'ns fan més presents atesa l'escassa bibliografia sobre el tema que enceta aquest treball.

Potser seria demanar massa però ens hauria agradat que Garrabou sense abandonar el caràcter monogràfic de la investigació, fixés més clarament les limitacions i apuntés cap a noves línies de recerca dins del mateix camp de treball.

En aquest sentit i a títol simplement orientatiu se'ns acudeixen alguns possibles terrenys a explorar que cauen dins del marc d'aquest estudi, però que el lector pot no sempre intuir. Heus aquí, doncs, algun exemple: paper de l'ensenyament tècnic superior en el conjunt de l'ensenyament tècnic i professional i relació de l'ensenyament tècnic amb els altres graus de l'ensenyament, especificitat i coincidències del corporativisme dels enginyers industrials en relació a altres professionals, per valorar la importància del títol acadèmic en la formació de l'Estat liberal, independència i lligam dels enginyers industrials envers la burgesia catalana i paper d'aquests professionals enfront del catalanisme polític, etc.

Ens fa la impressió que només les suggerències que ens proporciona la seva lectura justificarien per si soles aquest magnífic treball, que no solament insinua sinó que ens ofereix dades i idees i planteja problemes per conèixer de més a prop l'ensenyament tècnic superior i el nostre procés d'industrialització. És per tant, al nostre entendre, un llibre de lectura obligada per a tots els que s'interessen per la història catalana del segle XIX.

«L'ENSENYAMENT A ALCOVER» LA HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ DES D'UNA PERSPECTIVA LOCAL. EQUIP D'HISTÒRIA DE L'ENSENYAMENT de C.E.A. Ed. Centre d'Estudis Alcoverencs. Alcover, 1982.

«Si ara volguéssim resumir en poques paraules el que ha estat l'ensenyament local al llarg de la història, hauríem de dir que s'adiu tant a l'evolució lògica seguida per la societat catalana com a les particularitats del nostre poble. Pel que fa al primer aspecte, veurem com l'aparició de notícies sobre una escola a Alcover coincideix amb l'inici del comerç, que induïa els artesans i comerciants a aprendre lletra i números per no deixar-se ensarronar; veurem com els canvis d'aquest sistema comencen a experimentar-se a principis del s. XIX i que, a partir de 1859, gairebé tots els nens d'Alcover en edat escolar estan matriculats a les escoles (altra cosa és que hi vagin), cosa que és impulsada pels ideals liberals de democràcia i igualtat; veurem, també, com Alcover va seguint amb més o menys retard els canvis ideològics del conjunt de la societat, sobretot en les dates clau de 1931 i 1939; i veurem, per últim, com els temps actuals, amb la profusió de tasques tècniques, mouen a la gent a estudiar i per tant, a una explosió educativa que s'ha transformat en el sistema de la E.G.B.»

Tenim a les mans un excel·lent exemplar d'història educativa local. Hi ho és per diverses raons: per la quantitat i la qualitat de les dades recollides i dels documents consultats, per la pròpia estructura i coherència de l'obra i per l'esforç de síntesi a l'hora de la redacció, prioritzant els fenòmens més significatius tot i inserint-los molt adequadament dins el context històric local i, alhora, dins el marc educatiu general de Catalunya.

L'obra és dividida en cinc capítols atenent a criteris cronològics més o menys estandaritzats: els inicis des del segle setze fins a mitjans del dinou; l'etapa que s'obre amb la promulgació de la llei Moyano fins a la II República, sens dubte la més acuradament treballada; el període republicà dels anys trenta; l'escola franquista fins a la llei General d'Educació i la situació actual. Són aquests dos capítols, potser, els que més coixegen pel que fa a l'anàlisi crítica. Tot i que ho justifiquen apel·lant a l'argument de la manca de perspectiva històrica, la raó ens resulta relativament convincent.

L'equip d'investigadors del Centre d'Estudis Alcoverencs que ha portat a terme aquesta valuosa recerca ha escorcollat a fons l'Arxiu Municipal. Han estat estudiades totes les actes municipals, els pressupostos, els censos i cadastres, etcètera. Fins a un total de deu mil documents. A més, s'han recollit altres documents i materials escolars de diverses persones i s'han mantingut llargues entrevistes per a aprofundir en la problemàtica educativa del nostre segle.

Els autors assenyalen encertadament quines han estat les coincidències més remarcables entre l'evolució d'Alcover i la resta de Catalunya, així com també els seus trets específics i diferencials, relacionats especialment amb l'ensenyament conventual, la configuració i desenrotllament de l'escola privada i la incidència d'alguns mètodes i teories pedagògiques. Ens recorden, també, el paral·lelisme existent entre els canvis qualitius i quantitius en els diferents períodes; el paper de l'associacionisme com a complement de l'educació oficial; i la participació activa del

poble en les tasques d'instrucció. Es tracta de conclusions a les que també el lector arribarà a través d'aquesta monografia tan estimulant.

Estudis d'aquesta mena són imprescindibles per anar bastint un coneixement més ampli i matisat de l'evolució educativa a casa nostra, massa sovint aferrada a uns tòpics i conclusions derivades de les recerques realitzades als grans nuclis urbans. La situació de l'escola al medi rural és l'altra cara de la moneda per avançar en una sistematització rigorosa de les ideologies i els models escolars catalans. J. Carbonell.

JOSÉ MARÍA HERNÁNDEZ DÍAZ. EDUCACIÓN Y SOCIEDAD EN BÉJAR DURANTE EL SIGLO XIX

Ediciones Universidad de Salamanca, I.C.E., 1983, 356 pp.

Aquest estudi tracta de la configuració del sistema escolar modern a la població de Béjar, «el Manchester castellà», durant el segle XIX. Aquest illot industrial castellano-aragonès tèxtil-laner, que va viure un procés d'industrialització més aviat vigorós al terç central del passat segle per a patir un ràpid procés de desindustrialització a continuació. Hernández Díaz reconstitueix l'evolució de l'ensenyament primari i secundari, des de les càtedres de llatinitat als col·legis de segon ensenyament, així com la fortuna de les institucions d'ensenyament tècnic. Acaba referint-se a la tasca propulsora de cultura popular i educació de societats com la Societat Econòmica de Amigos del País de Béjar.

Una monografia educativa més? No, més aviat una monografia educativa amb aspectes qualitativament nous. Nous no tant pel tractament exhaustiu de fonts locals, com per l'aplicació d'una metodologia històrica molt interessant, i sensible a les actuals preocupacions i horitzons de la història social. Una monografia que avalua les distàncies existents al segle XIX entre la història legal i la història real del fet educatiu, amb una profusió de dades directives molt notable.

Les dades històriques responen, en certa manera –i sense que això comporti manipulació sinó simplement recerca de coherència investigadora– a les preguntes que hom els adreça. Hernández planteja qüestions de tecnòleg i organitzador de l'educació d'un sistema escolar –l'actual– que enfonsa les seves arrels a l'època d'establiment del sistema econòmic i polític capitalista-liberal-burgès. La seva recerca local toca pràcticament tots els fils, els analitza tots amb plausible intensitat. Per dir que fins i tot fa menció d'escoles d'entitats disciplinàries (presó) i de beneficència.

Potser trobem un xic a faltar al conjunt de l'estudi una perspectiva més *geogràfica* i la utilització d'una metodologia cartogràfica que ens permetés de situar dintre del conjunt de les

comarques o terres d'influència de Salamanca. O almenys un estudi del conjunt de les poblacions de la província caps de partit judicial (Vitigudino, Ledesma, Alba de Tormes, Peñaranda de Bracamonte...), cosa que ens hauria ajudat a situar millor l'evolució dels efectius escolars de Béjar. Si no, hi ha el perill –evitat per l'autor, tot s'ha de dir– d'inflar les excel·lències de la població monografiada.

L'autor troba una interrelació evident entre la demanda de cultura i d'educació i el procés d'industrialització – desindustrialització patit per la població de Béjar. En aquest sentit, la decadència del col·legi-institut de segon ensenyament de la vila tèxtil s'inicia coincidint amb els primers símptomes greus de la crisi econòmica local a la dècada dels vuitanta. Molt encertada –dit sigui de passada– la prospecció que fa l'autor sobre l'origen i composició social d'aquesta escola-col·legi de segon ensenyament (p. 177 i ss.). Cal agrair a J.M. Hernández la profunditat d'anàlisi del cas local que estudia, en el benentès que sense aquesta mena d'estudis les generalitzacions sobre el sistema secundari de l'Estat espanyol al segle XIX resulten d'allò més impugnables. Les cales efectuades per l'autor permeten de determinar que la població escolar de l'escola o col·legi secundari, a les dues darreres dècades de segle és de fills de «capas medias, profesionales y pequeña burguesía (...) Siendo estos grupos sociales numéricamente inferiores en la ciudad, no deja de aparecer curioso que resulten como principales beneficiarios (...)». L'autor observa a continuació (p. 181) que «es evidente que el criterio de selección social no queda reflejado ni recogido en la normativa y Reglamento que rige el colegio en el periodo que abarcamos (1869-1900) bajo ninguno de sus directores. Serán otras las razones que retraigan a las familias menos pudientes a enviar sus hijos a estudiar la segunda enseñanza en el colegio privado de Béjar».

Resumint, dons, ens trobem davant d'un estudi d'història local de l'educació modèlic pel que fa a l'ús sistemàtic i profund de fons locals directes. Creiem que l'autor està perfectament preparat per a continuar aquesta tasca de fonamentació de la realitat històrico-educativa del seu país, que ja ha iniciat amb altres monografies importants –la de Salamanca per exemple. Hi ha –em sembla– la necessitat d'arribar a reconstruir la història educativo-escolar de comunitats com la castellano-lleonesa, dotades d'una cohesió social i d'unes característiques econòmiques, de mentalitat diferents de les de nacions perifèriques com la catalana o la basca, que al segle XIX viuen un ritme de desenvolupament capitalista ben diferents de les regions de l'Espanya agrària. L'autor no s'està, en aquest sentit, d'esmentar la influència –fins i tot directe a nivell de professorat, inspiració de plans d'estudi– del model català tèxtil, aleshores puixant. Però ens sembla que potser extrapola massa ràpidament al conjunt de l'estat les seves estimacions sobre l'evolució educativo-cultural de Béjar. Passar de Béjar a l'Estat espanyol, saltant per sobre de les circumstàncies econòmico-socio-geogràfiques de cada comunitat (pp. 147, 159, 191, 281...) presenta dificultats i pot distorsionar una evolució que tenim prou elements per a suposar que no era homogènia, ni en el terreny de l'economia, ni en el de la formació socio-política, ni en el cultural. Sembla, de vegades, com si hom oblidés aquesta desigualtat de ritmes territorials, nacionals i regionals; i que la dinàmica de classe presenta elements diferenciadors segons les zones.

Ni la classe dirigent –la «burguesia» de la conceptualització marxista– és del tot homogènia, ni usa exactament de la mateixa manera aquest instrument preciós al seu servei que és l'ensenyament secundari oficial –els Instituts de segon ensenyament. Potser aquest punt –el de determinar més precisament els objectius de classe–, i les aliances, d'aquesta petita burgesia) (només petita) castellano-leonesa que es dotà d'òrgans de pressió com la Sociedad Económica de Amigos del País de Béjar– mereixeria estudis aprofundits, els quals ens podrien ajudar a precisar si sempre aquestes èlites locals van jugar un paper o «influencia benéfica (...) para la educación y la cultura» com el van jugar al s. XIX «ese plantel de bejaranos ilustres, hombres de talante liberal, progresivo, que rigen sólo desde su autoridad moral los destinos de Béjar, en particular los educativos». P.S.

Els catalans tenim un desconeixement excessiu del procés educatiu d'un poble ibèric germà, com és ara el portuguès. El fet que la historiografia educativa portuguesa no s'hagi prodigat fins ara en el sentit d'una projecció exterior no hauria de servir d'excusa per a un major coneixement d'una evolució que ens ajuda, per via comparativa, a il·luminar la nostra. Que aquestes ressenyes crítiques de treballs de Ferreira Gomes i d'Áurea Adão valguin de gest en el sentit de la direcció desitjable...

ADÃO, ÁUREA, O ESTATUTO SOCIO-PROFISSIONAL DO PROFESSOR PRIMÁRIO EM PORTUGAL (1901-1951). Fundação Calouste Gulbenkian, Instituto Gulbenkian de Ciência, Oeiras, 1984, 366 pp.

El llibre d'Áurea Adão constitueix un documentat i rigorós estudi de la professió ensenyant, del mestre primari públic a Portugal. Per aquí esdevé, indirectament, una història de l'escolarització pública elemental a Portugal durant la primera meitat de segle, és a dir, en tres règims successius, la monarquia «decadent», la primera República i l'Estado Novo salazarista. Toca aspectes com l'evolució de l'ensenyament primari i de l'alfabetització, les condicions materials de les escoles, la funció social de l'escola, el mestre d'escola com a funcionari de l'estat, les característiques de la professió ensenyant, emoluments, sistemes de promoció, beneficis materials i socials inherents a la carrera docent, el moviment associatiu dels professors primaris, abans i durant la primera república i després del 28 de maig de 1926. Una impressionant llista de quadres estadístics (41, més els annexes, 9 més) il·lustra aquesta anàlisi de l'evolució del professorat elemental portuguès, versió un xic abreujada d'una tesi de tercer cicle presentada l'any 1981 a la Universitat de Bordeus II (secció de Ciències de l'Educació).

L'estudi no es cenyeix a una visió estrictament cronològica, sinó que analitza successivament qüestions fins ara poc tractades, en part pel fet que –com apunta l'autora a la pàgina 22– «falten a Portugal estudis relatius a una història general de l'educació, no hi ha compilacions especials pel que fa a la literatura, els instruments de treball són escassos i de tal manera dispersos que no ens permeten d'inventariar sistemàticament les diferents fonts documentals». Llibre, doncs, rigorós que omple un buit notori. N.S.

ADÃO, ÁUREA, A CRIAÇÃO E INSTALAÇÃO DOS PRIMEIROS LICEUS PORTUGUESES. ORGANIZAÇÃO ADMINISTRATIVA E PEDAGÓGICA (1836-1860). Instituto Gulbenkian de Ciência, Oeiras/1982.

Aquest estudi inclou un capítol sobre els antecedents de l'ensenyament secundari públic (liceus) a Portugal, des dels estudis menors del temps del marquès de Pompal fins al projecte de reforma de la instrucció pública portuguesa l'any 1936. Enfoca després la creació i instal·lació dels Liceus –1836/1860– des de les mesures de Passos Manuel l'any 1836 fins a la recopilació general de 1860, passant per la reforma de Costa Cabral (20 de setembre de 1844). Tracta dels objectius de l'ensenyament secundari i dels plans d'estudi corresponents als decrets de Passos Manuel, de Costa Cabral i al reglament general de 1860. A continuació incideix en l'organització acadèmica dels centres públics d'ensenyament secundari, des de la qüestió dels edificis i del calendari i horaris escolars fins a les condicions d'admissió als centres, passant pels mètodes d'ensenyament, disciplina escolar, llibres de text, etc. Finalment l'autora analitza l'estatut cívic i professional del professor d'ensenyament secundari a mitjan segle passat a Portugal (reclutament, formació, sous, categories professionals, deures i drets dels ensenyants, etc.)

El document estudi que ressenyem incorpora nombrosos quadres estadístics (43, concretament). És una interessant recollida de dades sobre un tema ben poc tractat amb criteris moderns. El treball va ser efectuat fa onze anys, i reprès posteriorment. Es basa en fonts impreses i manuscrits dels arxius històrics del Ministeri de Finances, de la Universitat de Coïmbra, de la Biblioteca Nacional de Lisboa; també s'han consultat fonts parlamentàries. Potser hi trobem a faltar, la veritat sigui dita, elements de comparació amb la situació de l'ensenyament públic secundari a l'estat espanyol. Ens sembla que la perspectiva comparativa no es pot demorar. És conegut que els lls liceus portuguesos, creats tres mesos després de la revolució de setembre per Passos Manuel, no apareixen com un cosa aïllada i sense antecedents, puix que des de la dècada dels vint hi havia hagut protestes concretes de plans d'estudi per part d'institucions particulars. A partir de 1835 hi ha indicis d'una forta preocupació dels governs per l'ensenyament secundari. En el lapse de temps que va de 1837 a 1844 no arriben a realitzar-se les disposicions legislatives aprovades, en gran part degut a la inestabilitat política i a la greu crisi econòmica en què es troba el país portuguès.

La instal·lació dels liceus en edificis públics coneix un impuls decisiu des de 1845 fins a 1850 (creació d'onze liceus al Continent). De 1850 a 1858 la població d'estudiants en aquests centres d'ensenyament secundari augmenta en un 74%. Val a dir que els objectius d'aquest ensenyament no són pas diferents dels de l'ensenyament secundari dels instituts de l'estat espanyol. Es tracta, bàsicament, de preparar per als estudis superiors i per a les carreres burocràtiques. En canvi, els liceus –com els instituts– no van tenir mai objectius concrets de formació professional. Una regulació general de tots els aspectes pedagògics, didàctics i administratius dels liceus té lloc l'any 1860. Un dels punts reglamentats va ser l'admissió d'alumnes amb la condició d'haver fet 10 anys. Els estudis eren molt cars per a l'època, per tant funcionava una clara selectivitat econòmica. D'altra banda, els mètodes pedagògics resultaven impermeables a les idees innovadores,

l'ensenyament era totalment «ex cathedra» i a base d'una disciplina rígida, i imperava el memorisme. Com a mesura positiva d'aquests primers anys dels liceus portuguesos, l'autora assenyala l'aprovació d'un principi descentralitzador d'autonomia pedagògica. W. R. T.

FERREIRA GOMES, JOAQUIM. O MARQUÊS DE POMBAL E AS REFORMAS DO ENSINO, Livraria Almedina, Coimbra, 1982, 91 pp.; ESTUDOS PARA A HISTÓRIA DA EDUCAÇÃO NO SÉCULO XIX, Livraria Almedina, Coimbra, 1980, 273 pp.; ESTUDOS DE HISTÓRIA E DE PEDAGOGIA, Livraria Almedina, Coimbra 1983, 220 pp.

El professor Joaquim Ferreira Gomes, de la Universitat de Coïmbra és autor de nombrosos estudis, entre els quals podem citar l'edició crítica d'obres de Martinho de Mendonça, de Pedro de Fonseca, de la *Didáctica Magna* i *Pampaedia* de Joan Amós Comeni, etc. L'orientació del professor Ferreira és de tipus comparatista. En aquest sentit, els seus treballs poden contribuir a què aquesta anàlisi tingui més en compte l'evolució paral·lela, convergent i/o divergent del procés escolaritzador als països ibèrics i llatins en general. Però centrem-nos ja en la breu ressenya dels tres llibres que encapçalen aquest apartat. El treball sobre el marquès de Pombal, destacada figura del despotisme il·lustrat portuguès, ens presenta la tasca d'aquest polític com a creador de l'ensenyament primari oficial portuguès i analitza la seva feina pel que fa a la reforma de la institució universitària. Contraposa la política de professorat a l'època del govern del marquès de Pombal (1756-1777) i la de l'època de Maria I (1777-1795). *Estudos para a História da Educação no século XIX* tracta de les escoles normals per a l'habilitació de professors primaris, de les escoles industrials i comercials, dels museus industrials i comercials, de les escoles agrícoles i de veterinària, d'una primera temptativa de pedagogia experimental a Portugal, a propòsit del «mètode portuguès-Castilho» de mitjan segle passat, i analitza una proposició de llei per a la creació d'«escoles noves», presenta al parlament de la Primera República portuguesa l'any 1913. *Estudos de História e de Pedagogia* (1984) inclou treballs diversos: tracta dels precedents de la formació del ministeri d'educació a Portugal, des de la Directoria Geral dos Estudos de 1759 a l'època de Pombal, un cop expulsats els jesuïtes, passant per nombrosos organismes consultius i gestors fins arribar al primer ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, de 1890, que força més tard, amb Oliveira Salazar, prendria el nom de Ministeri d'«Educação Nacional». Els altres estudis es refereixen a les primeres passes del Liceu de Coïmbra, a l'ensenyament professional a Coïmbra (l'escola Brotero de Coïmbra als seus set primers anys d'existència, 1884-1891), a la tasca d'un promotor de l'ensenyament primari, António da Costa de Sousa Macedo (1824-1892); també comprèn el recull una semblança crítica de A. Faria de Vasconcelos (1880-1939), important científic de l'educació portuguesa de les primeres dècades de segle, excessivament desconegut a casa nostra. La resta d'estudis (de la pàgina 141 fins a la fi) analitzen diversos aspectes de l'ensenyament tècnic-professional contemporani a la República Federal d'Alemanya i a França. L. R.